

УДК 657.477

Коваленко І. В.

Київський національний торговельно-економічний університет

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ СУТНОСТІ ФІНАНСОВИХ АКТИВІВ ТА ЇХ ВАРТІСНОЇ ОЦІНКИ У СУЧАСНІЙ СИСТЕМІ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ

У статті висвітлено проблеми, пов'язані з особливістю наукового пізнання економічної сутності фінансових активів та їх оцінки у бухгалтерському обліку. Вивчено підходи до тлумачення категорії «фінансові активи» в економічній літературі. Розглянуто найбільш складні та актуальні питання застосування у сучасній системі бухгалтерського обліку моделі оцінки фінансових активів за справедливою вартістю, переваги та недоліки її використання в період кризової економіки.

Ключові слова: фінансові інструменти, фінансові активи, оцінка фінансових активів, справедлива вартість, активний ринок.

В умовах світової глобалізації все більшого значення набуває забезпечення конкурентоспроможності економік країн СНД. При цьому однією з вимог є відповідність системи бухгалтерського обліку та фінансової звітності Міжнародним стандартам фінансової звітності (МСФЗ). У вирішенні принципів завдань з розвитку ринкових механізмів управління економікою першочергове місце займає реформування системи бухгалтерського обліку.

Як зазначає І. В. Жиглей: «Розвиток будь-якої науки базується на напрацюваннях попередників. Суспільна наука, якою є й бухгалтерський облік, не має географічних меж, не повинна та не може розвиватись в замкнутому середовищі. Аналіз досліджень як сучасних, вітчизняних, так і зарубіжних вчених, дозволяють визначити актуальні питання, вивчити зарубіжний досвід, що, з урахуванням національних правових, ментальних та інших особливостей, може бути застосований у вітчизняній обліковій практиці та запропонувати шляхи покращення теорії та методології бухгалтерського обліку як науки» [1, с. 136].

Важливого значення у цьому контексті набуває розв'язання низки завдань з удосконалення організаційних і методичних засад функціонування системи бухгалтерського обліку як одного із способів реалізації ефективних управлінських рішень. Суттєвих коригувань у процесі реформування вітчизняної системи бухгалтерського обліку з урахуванням міжнародних стандартів фінансової звітності потребують питання організації та методики обліку фінансових активів. Застосування категорії «фінансові активи» у вітчизняній практиці передбачає у першу чергу визначення її економічної сутності на основі проведення комплексного дослідження підходів до тлумачення поняття «фінансові активи» в економічній літературі.

Враховуючи розширений підхід до розуміння сутності фінансових активів, виникає значна кількість об'єктів, для оцінки яких відсутні напрацювання в бухгалтерському обліку. Вищенаведене обумовлює необхідність проведення досліджень в сфері бухгалтерської оцінки фінансових активів в широкому розумінні.

Сучасна економічна теорія включає багато підходів до вивчення проблем визначення сутності фінансових активів та їх оцінки для цілей бухгалтерського обліку. Дослідженню зазначених проблем значну увагу приділили такі вітчизняні та зарубіжні науковці і практики, як І. О. Бланк, М. І. Бондар, Р. Брейлі, Ф. Ф. Бутинець, О. Д. Василик, А. М. Герасимович, Л. Дж. Гітман, С. Ф. Голов, З. В. Гуцайлюк, Ю. Джонсон, В. В. Кова-

льов, В. М. Костюченко, Дж. Кочрен, Я. Д. Крупка, М. В. Кужельний, К. Маркс, С. О. Маслова, Є. А. Мізіковський, О. А. Опалов, В. М. Опарін, В. М. Пархоменко, О. А. Петрик, О. М. Підхомний, Л. О. Примостка, М. С. Пушкар, Ж. Рішар, Я. В. Соколов, В. В. Сопко, Ф. Фабоцці, У. Шарп і т. д. Синопис наукових джерел свідчить про актуальність цих питань і необхідність їх подальшого розгляду.

Мета статті полягає у дослідженні теоретичних підходів до трактування сутності фінансових активів як економічної категорії та їх вартісної оцінки у системі бухгалтерського обліку.

Поняття «фінансові активи» у вітчизняній економічній літературі вживається досить рідко. Дослідження наукових праць вітчизняних та зарубіжних учених привели до висновку про неоднозначність підходу до визначення фінансових активів з погляду бухгалтерського обліку. Деякі автори розглядають поняття «фінансові активи» в економічній площині, лише частково розкриваючи сутність цього поняття, інші – навпаки, висвітлюють його дуже широко. Така неоднозначність у визначенні призводить до того, що фінансові активи розглядаються науковцями по-різному: як ресурси, як права на ресурси, як ліва частина балансу, як майно.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», фінансові активи – кошти, цінні папери, боргові зобов'язання та право вимоги боргу, що не віднесені до цінних паперів [2]. Ряд економістів при визначенні сутності фінансових активів використовують термін «документ, що підтверджує право власника на частину власності або прибутку фірми». У цьому визначенні поняття фінансових активів прирівнюється до іншого – фінансових інструментів. Це пояснюється тим, що зазвичай у фінансовій діяльності прийнято розрізняти не вид фінансового інструменту, а позицію, яка виникла у зв'язку з проведенням операції з цим інструментом.

У вітчизняному законодавстві категорії «фінансовий інструмент» приділяється порівняно небагато уваги. Серед усіх видів законодавчих актів та нормативних документів варто виділити, насамперед, Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 13 «Фінансові інструменти» (далі – П(С)БО 13), яке визначає методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про фінансові інструменти та її розкриття у фінансовій звітності. Згідно з П(С)БО 13 фінансовий інструмент – це контракт, який одночасно зумовлює виникнення (збільшення) фінансового активу в одного підпри-

емства і фінансового зобов'язання або інструменту власного капіталу в іншого [3].

Вчений-економіст Ф. Фабоцці зазначав: «Фінансові активи (фінансові інструменти чи цінні папери) є прикладом нематеріальних активів, тобто законних прав на деякий майбутній дохід. Вартість таких активів не залежить від форми, в якій ці права зафіксовані» [4, с. 14]. Однак це визначення є дискусійним, оскільки фінансові активи вказують на джерело формування фінансового капіталу, тоді як фінансові інструменти окреслюють сферу його використання.

На нашу думку є необґрунтованим отождіння поняття «фінансовий інструмент» і «фінансовий актив», оскільки фінансовий інструмент – поняття ширше, ніж фінансовий актив. Фінансові інструменти, окрім фінансових активів, включають і фінансові зобов'язання. Водночас, фінансові інструменти є поняттям ширшим, ніж фінансові вкладення і фінансові інвестиції, оскільки охоплюють усі без винятку об'єкти фінансових інвестицій (які є фінансовими активами); окрім того, фінансові активи ще охоплюють грошові фінансові інструменти, зокрема – чеки, векселі, що не є фінансовими вкладеннями, та похідні фінансові інструменти і фінансові зобов'язання.

Економічна енциклопедія за редакцією С. В. Мочерного відносить до фінансових такі активи: готівка, депозити в банку, чеки, цінні папери, розрахункові документи в дорозі, грошові документи, фінансові вкладення, вклади в інші підприємства [5, с. 29].

Нобелівський лауреат У. Шарп отождінює поняття «фінансовий актив» та «цінний папір», розуміє під ними «офіційне підтвердження права на отримання майбутніх прибутків при дотриманні домовленостей» [6, с. 991]. Дж. Кочрен, автор відомої книги про оцінювання активів, також отождінює поняття «фінансовий актив» та «цінний папір» [7, с. 18]. К. Дж. Ван Хорн і Дж. Вахович

вважають, що фінансовий актив виникає лише тоді, коли вільні кошти вкладуються інвестором в акції або надаються у кредит [8, с. 47].

У концепції К. Маркса стосовно фінансових активів використано термін «фіктивний капітал», як капітал, який втілений у цінних паперах. Але цей термін не набув загального визнання, можливо, через несприйняття марксистської концепції загалом.

З точки зору фінансистів, фінансовий актив найчастіше розглядають як предмет торгівлі на фінансовому ринку. Різні підходи до тлумачення поняття «фінансові активи» у працях вітчизняних та зарубіжних науковців наведено в табл. 1.

У зв'язку з відсутністю в українській практиці єдиного визначення фінансового активу проведено аналіз, в результаті якого було запропоновано визначення поняття «фінансові активи». Фінансові активи є специфічними неречовими активами, які являють собою законні вимоги власників цих активів на отримання певного, як правило, грошового доходу в майбутньому. За допомогою фінансових активів здійснюється передавання фінансових ресурсів від тих, хто має їх надлишок, тобто від інвесторів, до тих, хто потребує інвестицій.

Вирішення теоретичних проблем оцінки фінансових активів підприємства актуально не тільки для суто наукових цілей, але і для практики економічних суб'єктів, оскільки від рівня обґрунтованості питань оцінювання вартості підприємства багато в чому залежить повнота й об'єктивність реалізації матеріальних інтересів.

Відомий російський вчений Я. В. Соколов визначив системне значення оцінки наступним чином: «Поза грошовою оцінкою немає і не може бути системи бухгалтерського обліку. Завдяки використанню оцінки бухгалтері досягають неможливого: вони складають гроші, матеріали, ліцензії, іноземну валюту, основні засоби, борги, розкрадання, нестачі в одну загальну суму – ак-

Таблиця 1

Різні підходи до тлумачення поняття «фінансові активи» у працях вітчизняних та зарубіжних науковців

№ з/п	Джерело	Тлумачення поняття «фінансові активи»
1.	В. М. Опарін та О. Д. Василик	Фінансові активи – це предмет угоди на фінансовому ринку.
2.	В. Н. Єдронова, Е. А. Мізіковський	Фінансові активи – це вкладення в цінні папери, документ, що підтверджує право власника на частину власності або прибутку фірми.
3.	Ж. Рішар	Фінансовий актив – це актив підприємства, який підрозділяється на дві категорії: фінансові інвестиції і ліквідні засоби.
4.	С. Ф. Голов, В. М. Костюченко	Фінансовий актив – це будь-який контракт, який призводить до появи фінансового активу в одного підприємства і фінансового зобов'язання або інструмента капіталу іншого підприємства.
5.	І. О. Бланк, С. О. Маслова, О. А. Опалов, Л. Дж. Гітман, М. Джонк, О. М. Підхонний.	Фінансовий актив – це неречовий актив, який являє собою законні вимоги власників цього активу на отримання певного, як правило, грошового доходу в майбутньому.
6.	В. П. Унінець-Ходаківська	Фінансові активи – кошти, дорогоцінні метали і каміння, цінні папери, боргові зобов'язання та інші законодавчо визначені фінансові активи юридичних і фізичних осіб.
7.	У. Шарп, Р. Брейлі, С. Майерс, Дж. Кочрен	Отождінюють поняття «фінансовий актив» з поняттям «цінний папір» та розуміють під ним «офіційне підтвердження права на отримання майбутніх прибутків при дотриманні домовленостей».
8.	Н. Г. Горецька	Фінансовий актив – це складово-фінансових інструментів, які є нічим іншим як контрактами, особливістю яких є те, що збільшення фінансових активів за ними в одних підприємств супроводжується збільшенням фінансового зобов'язання або інструменту власного капіталу в інших підприємств. Грошові фінансові активи відрізняються від інших фінансових інструментів тим, що передбачають одержання чи виплату фіксованих або визначених грошових сум.
9.	М. С. Абрютіна	Фінансові активи – це найбільш ліквідна частина активів, що майже негайно обертаються в гроші (грошові кошти, фінансові інвестиції і кошти в розрахунках, тобто дебіторська заборгованість) і дають можливість оцінити спроможність підприємства вчасно погасити свої термінові зобов'язання.

тив і працюють з нею; і все це завдяки єдиному вимірнику: умовному і безумовному одночасно» [9, с. 198].

У питаннях оцінки фінансових активів слід виділити кілька ключових тенденцій: уніфікацію, лібералізацію і зв'язок оцінки фінансових активів із застосовуваною компанією бізнес-моделлю.

Уніфікація процесів оцінки фінансових активів полягає, перш за все, в стандартизації областей застосування фінансових активів у глобальному масштабі. Основний принцип уніфікації оцінки фінансових активів полягає у приведенні існуючих національних та міжнародних стандартів, що регулюють облік фінансових активів, до єдиного вигляду шляхом усунення відмінностей між ними.

Уніфікація процесу формування та використання фінансових активів супроводжується його лібералізацією. Це виражається в тому, що міжнародні стандарти у більшій мірі носять концептуально-рекомендаційний характер, описуючи вимоги до обліку об'єкта в загальних рисах [10, с. 9].

В МСФЗ (IFRS) 9 «Фінансові інструменти» підходи до оцінки фінансових активів пов'язують із загальною стратегією компанії – так званою «бізнес-моделлю». Компанії самі обирають, як той чи інший фінансовий актив оцінювати і фіксують це в бізнес-моделі.

Оцінка фінансових активів за МСФЗ (IFRS) 9 «Фінансові інструменти» може здійснюватися за амортизованою собівартістю і за справедливою вартістю. Вибір способу оцінки визначається бізнес-моделлю компанії з управління фінансовим активом і характеристиками потоків грошових коштів по фінансовому активу відповідно до договору [11].

Фінансовий актив зазвичай повинен оцінюватися за амортизованою вартістю, якщо він утримується компанією відповідно до бізнес-моделі підприємства, яка передбачає володіння активом з метою отримання фіксованої суми грошових коштів, передбаченої умовами договору. Всі інші фінансові активи повинні оцінюватися за справедливою вартістю.

На сьогоднішній день триває дискусія про доцільність використання в обліку фінансових активів оцінки за справедливою вартістю.

В українському законодавстві поняття справедливої вартості визначено Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 19 «Об'єднання

підприємств», згідно з яким справедлива вартість – це сума, за якою може бути здійснений обмін активу або оплата зобов'язання в результаті операції між обізнаними, зацікавленими та незалежними сторонами [12].

Якщо говорити про використання терміну «справедлива вартість» у міжнародних стандартах фінансової звітності, то можна простежити еволюцію даного поняття (табл. 2).

Показником справедливої вартості для ринкових фінансових активів є ринкова ціна. Для неринкових фінансових активів справедлива вартість може бути визначена різними загальноприйнятими способами, наприклад, за допомогою дисконтування грошових потоків або методом «чистих активів».

Найбільш прийнятним показником справедливої вартості вважаються опубліковані котирування фінансових активів на активному ринку. Ринковим котируванням для наявного активу зазвичай вважається поточна ціна попиту, а для придбаного активу – поточна ціна пропозиції. Якщо ринок не є активним (наприклад, є недоліки в організації, незначні обсяги угод), то опубліковані котирування корегуються на поточну ринкову ціну аналогічного або вельми схожого фінансового активу [13, с. 31].

В умовах кризи дуже складно провести межу між активним ринком і неактивним. Подібна ситуація склалася і з дисконтуванням майбутніх грошових потоків: в період фінансової кризи важко визначити контрактні та очікувані грошові потоки. У ситуації, коли немає активного ринку, МСФЗ вимагає мінімізувати власні припущення та максимально використовувати незалежні дані.

Стосовно вибору «варіанта справедливої вартості», то згідно з МСФЗ (IFRS) 9 його можна обрати для обліку фінансових активів за добровільним рішенням суб'єкта господарювання тільки в тому випадку, якщо такий вибір усуває або значно зменшує непослідовність оцінки («незаставність обліку»), яка інакше виникла б унаслідок застосування різних варіантів оцінки [14, с. 45-46].

У випадках, коли недостатньо інформації для достовірного визначення справедливої вартості, або при наявності широкого діапазону можливих оцінок справедливої вартості, найкращою оцінкою справедливої вартості є собівартість фінансового активу.

Використання в обліку фінансових активів оцінки за справедливою вартістю має ряд переваг

Таблиця 2

Трактування терміну «справедлива вартість» у Міжнародних стандартах фінансової звітності

Міжнародні стандарти фінансової звітності	Трактування терміну «справедлива вартість»
IAS 2, IAS 17, IAS 18, IAS 19, IAS 16, IAS 21, IAS 39, IAS 41, IFRS 1, IFRS 3, IFRS 4, IFRS 5	Сума, за якою можна обміняти актив або врегулювати зобов'язання під час здійснення операції між обізнаними, зацікавленими та незалежними один від одного сторонами.
IFRS 13	Ціна, яка була б отримана за продаж актива або сплачена за передачу зобов'язання у звичайній операції на головному (або найсприятливішому) ринку на дату оцінки за поточних ринкових умов (тобто вихідна ціна), незалежно від того, чи спостерігається така ціна безпосередньо, чи оцінена за допомогою іншої методики оцінювання.
IAS 36	Сума, яку можна отримати від продажу активу або одиниці, яка генерує грошові кошти, в операції між обізнаними, зацікавленими та незалежними сторонами, мінус витрати на продаж.
IFRS 2	Сума, за якою можна обміняти актив або погасити заборгованість в операції між обізнаними, зацікавленими та незалежними сторонами
IAS 16, IAS 20, IAS 38, IAS 40	Сума, за якою можна обміняти актив або погасити заборгованість в операції між обізнаними, зацікавленими та незалежними сторонами.

та недоліків. Основний аргумент використання в обліку фінансових активів оцінки за справедливою вартістю полягає в тому, що така інформація несе в собі велику цінність для інвесторів та інших користувачів фінансової звітності. Облік за справедливою вартістю надає в більшій мірі реальну картину фінансового стану суб'єкта господарювання, ніж облік за первісною вартістю. Значні складнощі при визначенні справедливої вартості виникають в умовах відсутності активного ринку. У цьому випадку значна частка відповідальності за прийняте рішення щодо оцінки фінансового активу покладається на управлінський персонал підприємства. Прихильники використання оцінки за справедливою вартістю вказують на те, що управлінський персонал краще, ніж будь-хто інший, обізнаний про справедливу вартість фінансових активів, якими володіє підприємство, тому основна складність у даному випадку зводиться до наявності доказів правильності проведеної оцінки. Ще однією проблемою застосування в бухгалтерському обліку фінансових активів методу оцінки за справедливою вартістю є її умовний характер, окрім того, вона певною мірою «сприяє» порушенню принципу обачності, дотримання якого вимагається при складанні фінансової звітності.

Перспективним напрямом наукових пошуків, на нашу думку, є здійснення досліджень щодо проведення диференційованої оцінки для кожного

виду фінансових активів за справедливою вартістю, що підвищить релевантність бухгалтерської інформації та сприятиме зростанню ефективності управління підприємством в ринкових умовах.

Підсумовуючи вищезазначене, приходимо до таких висновків і узагальнень:

1. Фінансові активи є однією з найважливіших категорій системи функціонування підприємства, теоретичні аспекти якої ще не досліджені науковцями комплексно з достатньою глибиною, що є приводом для дискусій багатьох вчених.

2. Бухгалтерська оцінка фінансових активів за справедливою вартістю базується на ринковому підході, що в умовах активних ринків та відносно стабільного розвитку економіки забезпечує найбільш об'єктивне оцінювання для потреб бухгалтерського обліку та фінансової звітності.

3. Використання справедливої вартості в бухгалтерському обліку фінансових активів передбачає, що суб'єкти підприємництва відображають їх за ринковою вартістю, і, як наслідок – продукують достовірну інформацію.

Отже, необхідними є наступні розробки та вдосконалення концептуальних основ організації та методики обліку фінансових активів на основі застосування зарубіжного досвіду та його адаптації з врахуванням особливостей національної системи бухгалтерського обліку у вітчизняну облікову систему.

Список літератури:

1. Жиглей І. В. Становлення та розвиток бухгалтерського обліку як значимої для суспільства науки: аналіз англomовної періодичної літератури / І. В. Жиглей // Міжнародний збірник наукових праць, 2009. – Випуск 3 (15). – С. 126-137.
2. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України: від 12.07.2001 р. № 2664-III.
3. Наказ Міністерства фінансів України «Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 13 «Фінансові інструменти» від 30.11.2001 р. № 559. [Електронний ресурс]. □ Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1050-01>.
4. Фабозиці Ф. Дж. Управление инвестициями / Пер. с англ. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 932 с.
5. Економічна енциклопедія: У 3 т. / Редкол.: С. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Академія, 2000. – Т. 1. – 869 с.
6. Шарп У. Инвестиции / У. Шарп, Г. Александер; Пер. с англ. – М.: ИНФРА – М, 1997. – 1024 с.
7. Cochrane J. Asset pricing. – Chicago, 2000. – 462 p.
8. Ван Хорн Дж. К. Основы управления финансами / Пер. с англ. – М.: Финансы и статистика, 1999. – 800 с.
9. Соколов Я. В. Основы теории бухгалтерского учета. М.: Финансы и статистика, 2005. – 495 с.
10. Трохов М. М. Перспективы оценки финансовых инструментов / М. М. Трохов // Финансы, деньги, инвестиции, 2011. – №4. – С. 9.
11. Міжнародний стандарт фінансової звітності 9 «Фінансові інструменти». [Електронний ресурс]. □ Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/file/link/364277/file/IFRS_9_2011.pdf.
12. Наказ Міністерства фінансів України «Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 19 «Об'єднання підприємств» від 7.07.1999 р., №163. [Електронний ресурс]. □ Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0499-99>.
13. Астахова Ю. А. Оценка справедливой стоимости финансовых инструментов в условиях конвергенции общепринятых принципов бухгалтерского учета США и МСФО / Астахова Ю. А. // Международный бухгалтерский учет. – 2011. – № 32 (182). – С. 28-33.
14. Снігурська Л. Огляд змін у МСФЗ щодо обліку фінансових інструментів та формування фінансової звітності, запланованих на 2010–2011 роки // Вісник Національного банку України. – 2011. – №1. – С. 44-52.

Коваленко І. В.

Київський національний торговельно-економічний університет

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ К НАУЧНОМУ ПОЗНАНИЮ СУЩНОСТИ ФИНАНСОВЫХ АКТИВОВ И ИХ СТОИМОСТНОЙ ОЦЕНКИ В СОВРЕМЕННОЙ СИСТЕМЕ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА

Резюме

В статье рассмотрены проблемы, связанные с особенностью научного познания экономической сущности финансовых активов и их оценки в бухгалтерском учете. Изучены подходы к толкованию категории «финансовые активы» в экономической литературе. Рассмотрены наиболее сложные и актуальные вопросы применения в современной системе бухгалтерского учета модели оценки финансовых активов по справедливой стоимости, преимуществ и недостатки ее использования в период кризисной экономики.

Ключевые слова: финансовые инструменты, финансовые активы, оценка финансовых активов, справедливая стоимость, активный рынок.

Kovalenko I.V.

Kiev National University of trade and economics

**CONCEPTUAL APPROACHES TO SCIENTIFIC KNOWLEDGE
OF THE FINANCIAL ASSETS AND THEIR VALUATION
IN THE MODERN SYSTEM OF ACCOUNTING**

Summary

The article highlights the problems associated with the feature of scientific knowledge of the economic substance of financial assets and their assessing in accounting. Study of approaches to the interpretation of the category «financial assets» in the economic literature. Considered the most complex and urgent issues in the use of modern accounting system evaluation model of financial assets at fair value, advantages and disadvantages of its use during the economic crisis.

Key words: financial instruments, financial assets, valuation of financial assets, fair value, active market.